

Funcții ale scrisului și a documentelor scrise în cultura populară maghiară dintr-o localitate mureșeană

*dr. VAJDA Andras*²¹

1. Brown John Sely și Duguid Paul, într-un articol, atrag atenția asupra faptului că dominația genului documentar – ca urmare a apariției și extinderii noilor tehnologii – se apropie de sfârșit, structurile și instituțiile vechi, „obișnuite” se pierd, și astfel documentul se va dizolva în fața ochilor noștri (Brown–Duguid 1995: 1). Aceasta inevitabil ne conduce la reflexii asupra relațiilor între documente și societate, dar și asupra rolului documentelor în societate.

R. C. Angell, într-o sinopsă a metodelor sociologice utilizate în analiza documentelor private (Angell et ali 1945.), argumentează că documentele private trezesc o senzație generală, nouă care canalizează cercetarea într-o direcție aparte. Pot furniza materiale pentru ipoteze construite anterior, dar și pentru prezentarea noilor ipoteze legate de fenomene și procese și pot reprezenta material de control pentru analiza altor ipoteze și rezultate. Fac posibilă înțelegerea proceselor social-psihologice legate de individ, grup sau instituție, prin prezentarea atitudinilor, motivațiilor sau năzuințelor. În cazul pregătirii unor cercetări pot reprezenta materiale orientative, ajută la redactarea problemelor și obiectivelor de cercetare.²²

2. Preocupări similare în folcloristica maghiară au devenit mai intensive în perioada anilor 1970–1980²³, cu toate că și mai devreme au fost realizate câteva studii bazate pe analiza documentelor private: de exemplu J. Varga a prezentat jurnalul unui țăran din Borsod, Gyüker József (Varga 1964: 452–471.); iar Vilmos Gyenis – cu un an mai târziu – a dedicat un articol întreg pentru prezentarea acestui gen analizând totodată și efectul lor social (Gyenis 1965: 152–171.).

Irén Bányai a fost cel care a adus în centrul atenției totalitatea documentelor oficiale păstrate de familiile țărănești (Bányai 1973: 161–171.). Ea susținea că documentele care s-au păstrat „din întâmplare”, fără cele emise de către autoritățile publice nu au prea mare relevanță, de aceea

²¹ șef secție, Centrului Județean pentru Cultură Tradițională și Educație Artistică Mureș, Secția Centrul de Conservare și Promovare a Culturii Tradiționale

²² Citat de Róbert 1982: 243.

²³ Zoltán Tóth de exemplu a analizat evoluția relațiilor economico-sociale ale unui dulgher din Szekszárd (Tóth 1977: 199–218.). Iar Gyula Kocsis pe marginea unei jurnal a analizat aspirațiile economice și sociale ale unei familii din Cegléd, prezentând dezvoltarea economică, și evoluția vieții a fiecărei urmaș în parte (Kocsis 1987: 143–185.) Sinteza cercetărilor și a rezultatelor a fost realizat de Imola Küllös (Küllös 1982: 163–173).

pentru cercetători este important ansamblul documentelor păstrate (Bányai 1973: 163.). Pentru acesta a introdus noțiunea de *arhive țărănești*, prin care înțelegea totalitatea a documentelor istorice (vechi), care „reflectă starea economico-financiară, a poziției ocupate în cadrul societății locale, apartenența sa la diferite organizații economice și sociale, precum și viața interioară a familiei, a relațiilor membrilor de familie, a generațiilor, a luptei pentru ascensiunea economico-socială a familiei” (Bányai 1973: 161.).

3. În cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca cercetarea documentelor private și a scripturalității populare a fost inițiată de profesorul Vilmos Keszeg. Autorul, pe lângă identificarea, descrierea și analiza genurilor specifice acestei culturi a atras atenția și asupra contextelor, a specialiștilor locali și asupra obiceiurilor/riturilor care s-au format în jurul scrisului cotidian.²⁴ Într-unul dintre articolele sale bazându-se pe teoria sistemelor obiectelor (Hofer 1983.) și a etnografiei vorbirii (Hymes 1962) a realizat descrierea globală a unei arhive țărănești din Cheia (Keszeg 1998: 598–628). Din perspectiva cercetărilor mele acest articol este un important punct de plecare, deoarece aici se face pentru prima oară referire la importanța și necesitatea analizei „structurii și funcțiilor sincron ale culturii populare scrise” (Keszeg 1998: 590.), și ca atare acesta reprezintă principalul punct de plecare a analizei mele, chiar dacă analiza mea pune în continuare un accent foarte mare pe omul care realizează și păstrează aceste texte scrise, precum și pe influența scrisului asupra carierei oamenilor, a caracterului său biografic.

Funcțiile scrierilor țărănești

Aproape pe toate documentele păstrate în arhivele țărănești se poate observa semnele unei utilizări intensive. Multe dintre ele conțin notițe pe versoul lor, realizate cel mai frecvent imediat după eliberarea documentului respectiv. În unele cazuri aceste notițe sunt și semnate.

Modele pentru aceste consemnări de pe verso au constituit documentele din prima jumătate a secolului 20: documentele juridice pe versoul cărora chiar avocatul sau notarul public a trecut – ca parte a procedurii judiciare – scurte înscrisuri, care conțin încheierea administrării acțiunii sau următoarele etape de urmărit. Acest procedeu a fost adoptat de către familiile țărănești conform necesităților proprii, procedeu integrându-se în mediul țărănesc. Astfel o parte din notițe conține denumirea în limba maghiară a unor documente realizate în limba română, sau reprezintă

²⁴ Aici amintim numai cele mai importante lucrări scrise în acest domeniu ale autorului: Keszeg 1991., 1996., 2000: 131–164., 2001: 135–148., 2006a, 2006b: 583–664. Totodată trebuie menționat și faptul că pe parcursul anului 2008 a publicat și o monografie a scripturalității populare/cotidiene, volum în care sunt prezentate pe larg toate temele și curentele de cercetare ale acestei domenii (Keszeg 2008.).

rezumatul în limba maghiară a unor documente eliberate în limba română. Majoritatea notițelor de acest gen se găsesc pe versoul chitanțelor și a adeverințelor.

Aceste notițe mai conțin următoarele informații: a) anul la care se referă plata; b) data plății; c) tipul taxei plătite; d) suma plătită; e) suma restantă; f) numele persoanei care a efectuat plata/ a notat informația; g) diferite calcule; h) alte informații.

Desigur, nu apar toate tipurile de informații în cazul fiecărei însemnări. Identificarea și evidențierea elementelor morfologice ale notițelor are rolul de a sublinia utilizarea și păstrarea documentelor, dar și funcțiile și contextele realizării lor. Acestea dețin funcții memorative sau de depozitare în sensul de stocare și apoi de posibilitate a prelucrării informației acumulate.²⁵ Din punct de vedere structural și funcțional există analogie cu jurnalele sau caietele țăranilor ce conțin date privind evoluția economico-financiară a gospodăriei lor pe mai mulți ani. Motorul realizării și păstrării lor este apariția necesității organizării vieții economice în mod transparent și verificabil. Păstrarea documentelor oficiale este necesară deci din cauza intereselor economice: structurarea documentelor și textele scrise pe verso au funcția de jurnal al mișcărilor economice-financiare din familie. Poate fi perceput ca ajutor în organizarea vieții economice, un procedeu mnemotehnic. Păstrarea documentelor și realizarea de însemnări sunt rituri, care pot fi explicate ca acte de contabilitate. În același timp arată „până unde e de ajuns tradiția (înțelegerea verbală) și de unde e necesar contractul” (Guar 1984: 15.).

Cine este cel care face însemnările? Cel care ocupă poziția de „cap” al familiei. Adică, în cazul familiilor complete acest rol era al bărbatului. În cazul decesului soțului, sau în cazul slăbirii puterii intelectuale ale acestuia, rolul este preluat de soție până ce una dintre copii lor preia conducerea gospodăriei. Dar se întâmplă foarte des, ca văduva și în acest caz păstrează statutul de ”cap al familiei” și renunță doar parțial la dreptul de a lua singură cele mai importante decizii privind modul de organizare a gospodăriei.

Care este explicația faptului că documentele oficiale și cele private sunt păstrate? În cazul documentelor legate de avere gestul păstrării este evident, în cazul chitanțelor și a altor adeverințe lucrurile sunt mai complexe. Putem observa că pentru clasa socială inferioară, adică țăranimea săracă, plata impozitelor și taxelor era un efort financiar considerabil. Puteau satisface aceste obligații numai în rate și cu mici întârzieri. Însă neplata integrală a impozitelor avea consecințe, penalizări, astfel era necesară evidența corectă a plăților și a restanțelor. Aceasta era cel mai ușor de realizat prin păstrarea chitanțelor și a facturilor. Prin păstrarea chitanțelor și a

²⁵ Jan Assmann separă două funcții foarte distincte ale scrisului. Una „este acumularea în sensul extinderii și externalizării memoriei”; cealaltă este ”publicarea obligatorie, în sensul extinderii și excarnării cuvântului legiuitorului suprem/puterii”. În această separare prima este denumită de Assmann funcția „depozitară” a scrisului. În interpretarea lui, acesta înseamnă ”depozitarea, arhivarea și prelucrarea sensului articulat lingvistic” (Assmann 1994: 62.)

facturilor țărani monitorizau evoluția plăților de taxe și impozite. Pe lângă acesta puteau fi dovezi clare a plății obligațiilor.²⁶ Această necesitate s-a format datorită presiunii social-economice, cauza poate fi găsită într-o singură categorie sociologică: deficitul acut al încrederii, rezultat al inegalităților și specializărilor sociale (vezi Madnics 1987: 140). Din acest punct de vedere destinația acestor documente este prezentarea, certificarea drepturilor și achitarea obligațiilor, într-un fel o funcție performativă.²⁷

Utilizarea notițelor de pe verso pot fi considerate procedee și rituri mnemotehnice. Scopul păstrării: de a aminti și a ajuta la redactarea istoriei familiale (la editarea documentelor narrative), precum și de a certifica aceste narrative.

Păstrarea facturilor este motivată de speranță: speranța, că persoana ce le deține poate beneficia de anumite avantaje economico-sociale. Această speranță a fost în unele cazuri realizată. La începutul anilor 1990, când statul maghiar a hotărât prin ordinul guvernamental 93/1990. (XI) compensarea persoanelor de etnie maghiară care au fost deportate după cel de-al doilea război mondial în Uniunea Sovietică, documentele personale (jurnale, scrisori) și oficiale referitoare la această perioadă dintr-un moment au devenit foarte valoroase, iar familiile au cercetat și arhivele camarazilor, copiind documentele pentru a-și certifica drepturile. Scrisorile din cel de-al doilea război mondial, cupoanele poștale, chitanțele ce adevăresc predarea cerealelor pentru scopuri ale armatei etc. până la urmă au și această funcție.

O parte a scrierilor țărănești reprezintă textele private, mai ales de scrisorile trimise/ primite în cursul celui de-al doilea război mondial (vezi Vajda 2007.). Funcția acestora este reanexarea persoanei în „marea rețea a comunicației” (Novotny 1987: 111.) ca urmare a vidului comunicativ cauzat de distanță, de despărțirea de familie.

Aceste texte au și un context secundar, cel care le prelungește viața și le conectează într-o nouă dimensiune, și oferă acces în colecția textelor bune pentru păstrare. Ca text (sau ca obiect) au rol în redactarea istoriei și mitologiei familiale.

Interesul economic a dus la apariția jurnalelor gospodărești, amintit mai sus. Contextul realizării lor o reprezenta evaluarea, monitorizarea situației economice a familiei și organizarea muncilor din gospodărie. Este motivat deci de asigurarea transparenței vieții economice.

²⁶ Ca urmare a evidenței locale superficiale, s-a întâmplat chiar și în a doua jumătate a secolului 20, ca organele locale să omită a înregistra plata impozitelor locale și au somat individul să plătească restanța încă o dată.

²⁷ Termenul este folosit de Jan Assmann. În interpretarea lui vorbim de funcție performativă în cazul în care se realizează un act de vorbire cu ajutorul scrisului. (Assmann 1994: 62.). Cele mai frumoase exemple ale documentelor performative sunt decretele și edictele, unde scopul este publicarea obligaționalității legii și nu memorizarea legiuitorului. (Assmann 1994: 62–63.).

Despre ce vorbesc arhivele populare?

Fiecare familie și individ dispune de câteva documente scrise, care au luat naștere pe parcursul vieții, și sunt utilizate, au rol important în diferite puncte de cotitură a vieții. Fundamentarea arhivei, care se concentrează în jurul vieții individului, este înaintea conștientizării: începe cu eliberarea certificatului de naștere și ia sfârșit prin eliberarea certificatului de deces. Punctele de capăt ale vieții corespund deci cu punctele extreme ale produsului de documente ale individului. Arhiva familială cuprinde totalitatea documentelor legate de/ realizate de capul de familie, iar cu ocazia căsătoriei arhivele se unesc, crearea noului nucleu (de familie și de arhivă) este consacrată de certificatul de căsătorie. Ca urmare a acestui act majoritatea documentelor (sau cele mai importante, ca de exemplu documentele legate de cumpărarea unei locuințe) se referă la familie, la evoluția situației economico-sociale, astfel constituie o istorie a vieții și familiei. Mai precis analiza documentelor, organizarea, clasificarea lor după diferite puncte de vedere fac posibil relatarea mai multor povești/ întâmplări (vezi Foucault 1999: 11.) dintre care acum prezentăm numai câteva, semnalând că sunt și alte posibilități de analiză în cercetare.

Din arhivă se poate descifra cum scrisul a apărut, și-a găsit locul în mediul țăranesc. În același timp oferă elemente despre evoluția scrisului comun, ca urmare a formării instituțiilor locale, extinderii educației școlare și influența factorilor socio-politici. Oferă informații despre faptul cum au evoluat aptitudinile scrisului, oferă detalii despre istoria alfabetizării, precum și despre punerea în practică a acestor cunoștințe personale și schimbările calitative urmate de acesta.

Majoritatea documentelor fixează istoria evoluției vieții economice, cu momentele de succes dar și nereușite. Conține cheltuielile și veniturile, precum și diferența acestora: mărirea sau sărăcirea. Reprezintă răspunsurile gospodăriei familiale la cerere – ofertă. Arhivează poveștile strategiilor de adaptare, apărute ca urmare a schimbării sistemului de producție din gospodării de la începutul secolului 20, sau ca urmare a comunismului, sau a tranziției de după 1989.

O parte din documente sunt certificate medicale, documente ale tratamentelor sau rețete ale membrilor de familie în caz de boală. Arhiva este deci un "depozit" al bolilor. O istorie a identificării și tratării bolii de către un specialist: medicul. Conține răspunsul corpului la tratament.

Cealaltă parte a arhivei sunt documentele eliberate de biserică, reprezintă deci oglinda istoriei vieții religioase. Diplomele/ certificatele de confirmare, căsătorie și deces, precum și chitanțele de plată a contribuției anuale marchează îmbinarea bisericii și a individului cu ajutorul scrisului. Documentele private, uneori și documentele oficiale eliberate de organe competente ne călăuzesc în gândurile persoanelor (comunităților) ce le-au creat și le utilizează, oferă o vedere a

credințelor și viziunilor legate de lumea înconjurătoare. Adică pe lângă interesul istoricului și antropologului putem să menționăm și interesul psihologului.

O parte a documentelor poate fi perceput ca istorie a celui de-al doilea război mondial (vezi Vajda 2007.).

Concluzii

Formele sociale sunt administrate și-i sunt create forme legale prin scris. Scrisul este astfel organizator al societății, un factor al raționalizării sociologice, iar această influență se manifestă în așa fel, cum scrisul se impune și se extinde în societatea dată (Kosárkó 2000: 113.). Arhivele populare/ țărănești sunt amprente instituționalizării structurilor puterii și a evoluției acestora, a evoluției economico-sociale și politice locale și individuale. Oferă o scurtă privire asupra familiei, structura de bază a societății, și asupra faptului cum individul, reprezentant al familiei, se luptă cu societatea, iar această luptă ce fel de adaptare locală și individuală generează. Arată cum situația economico-politică schimbătoare creează noi tipuri de documente, care la rândul lor generează noi atitudini în comunitate. În timpul războiului mondial de exemplu un procent ridicat din populația masculină era pe front. Trauma și vidul în comunicare cauzat de despărțirea de familie a dat naștere cărților poștale de tabără, cea ce a făcut posibil păstrarea relațiilor cu familia de acasă. Statul a stimulat schimbul de scrisori prin mijloace proprii: cu ajutorul ziarelor și a crucii roșii a căutat parteneri de corespondență pentru soldații de pe front.

Acomodarea la cerințele birocratice ale societății creează diferite moduri de comportament și atitudini sociale. Păstrarea documentelor sau distrugerea lor, notițele de pe verso, copierea lor pot fi explicate cu capacitatea de acomodare și adaptare, cea ce poate reprezenta scara aprecierii sociale a scrisului. În aceeași timp comportamentul este influențat profund de mediu: din cauza birocrăției este necesar/inutil acest model de comportament. Adică relația între societate și document se formează la interacțiune multiplă: este rezultatul punctelor de cotitură și al mai multor adaptări. Iar păstrarea documentelor este semnul, rezultatul procesului de conștientizare a individului.

Bibliografie

ASSMANN Jan

1994 Die Verschriftung rechtlicher und sozialer Normen im Alten Ägypten. In: Hans-Joachim Gehrke (Hrsg.): *Rechtskodifizierung un soziale Normen im interkulturellen Vergleich*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 61–85.

BÁNYAI Irén

1973 A parasztirattárok jelentősége az újkortörténeti muzeológiában. *Studia Comitatensia*. 2. sz. 161–171.

BROWN John Seely–DUGUID Paul

1995 *The Social Life of Documents* In: Release 1.0, EDventure Holdings, New York, October 11, 1–18.

FOUCAULT, Michel (dir.)

1999 *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet*. Egy XIX. századi szülőgyilkosság. Józseveg könyvek. Józseveg Műhely Kiadó, Budapest (*Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma sœur et mon frère... Un cas de parricide au XIXe siècle présenté par Michel Foucault*, Éditions Gallimard, Paris, 1973.)

GUAR, Albertin

1984 *A History of Writing*. Charles Cribber's Sons, New-York

GYENIS Vilmos:

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Itk*. LXIX. évf. 2. sz. 152–171.

HOFER Tamás

1983 A „tárgyak elméletéhez” In: KÓSA László (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajz Kutató Csoportjának Évkönyve XIII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–64.

HYMES, Dell

1962 "The Ethnography of Speaking" In: Gladwin, T. & Sturtevant, W.C. (eds). *Anthropology and Human Behavior*. The Anthropology Society of Washington, Washington, 13–53.

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán*. A népi írásbeliség szerves műfajai Aranyosszéken. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1996 *Kelt levelem. Egy mezősegi parasztasszony levelezése*. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 6. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen

1998 Írott szövegek egy személy életrében. *Ethnographia*, 109. évf. 2. sz. 589–628.

2000 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: Cseri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, 131–164.

2001 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony "pere". *Néprajzi Látóhatár* X. évf. 1–4. sz. 135–148.

2006a *Egy Hír adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

- 2006b Az írás szerepe egy asszony életében. In: Keszeg Vilmos (szerk.) *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. Sapientia Könyvek 41. Bölcsészettudomány. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 583–663.
- 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. BBTE–KJNT, Kolozsvár
- KOCSIS Gyula
- 1987 Egy mezővárosi család gazdasági-társadalmi törekvései Cegléden. *Studia Comitatus* 18. 143–185.
- KOSÁRKO László
- 2000 Írástörténészek és szociográfusok. Hajnal István recepciója az 1930-as, 1940-es években. *Korall*, Tél, 110–127.
- KÜLLŐS Imola
- 1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. In: Uő. (szerk.): *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában*. Documentatio Ethnographica 9. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 163–173.
- MADNICS György
- 1987 *Rejtélyes írások*. Zsebkönyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest
- NOVOTNY Tihamér
- 1987 *Az első világháborús katonaemlékek*. Antropológiai és művészetszociológiai vizsgálat. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
- RÓBERT Péter
- 1982 Az élettörténeti módszer – szakirodalmi áttekintés, alkalmazási lehetőségek. *Szociológia*. 2. sz. 233–247.
- VAJDA András
- 2007 „Világháború”: történet vagy történelem? In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 452–480.
- VARGA János
- 1964 Öreg Gyüker József krónikája. *Agrártörténeti Szemle*. VI. évf. 3-4. sz. 452–471.